

Medlemsbrev nr 9, Mars 2026

Ordförande har ordet...

När vårvinterns ljus återvänder och dagarna långsamt blir längre framträder industriarvet tydligare igen. Gruvlavar, bruksmiljöer, verkstäder och järnvägar träder fram ur snön och påminner oss om det arbete och de människor som byggt det moderna Sverige. Det är en tid som inbjuder till både eftertanke och framtidsblick – något som också präglar vårt arbete i Svenska industriminnesföreningen, SIM.

Det gångna året har visat att intresset för industriarv fortsätter att vara starkt. Runt om i landet pågår viktiga insatser för att dokumentera, bevara och berätta om industrisamhällets historia. Forskare, museer, föreningar och enskilda eldsjälar bidrar alla till att hålla dessa berättelser levande. I en tid då nya industrier växer fram och gamla strukturer förändras ger industriarvet oss viktiga perspektiv på både kontinuitet och förändring.

Jag vill särskilt hälsa er välkomna till SIM:s årsmöte den 19 mars på Tekniska museet i Stockholm. Årsmötet är ett viktigt tillfälle att samlas, utbyta erfarenheter och diskutera föreningens fortsatta arbete. Det är också en möjlighet att

möta andra medlemmar och stärka de nätverk som är så viktiga för industriarvsfältet.

I samband med årsmötet uppmärksammar vi även pristagaren av Årets industriarvpublication 2025. Genom detta pris vill vi lyfta fram den kunskap och det engagemang som bidrar till att fördjupa förståelsen av vårt industriella kulturarv. Publikationerna är viktiga, inte bara som dokumentation av det förflutna, utan också som inspiration för framtida arbete.

Jag vill rikta ett varmt tack till alla medlemmar för ert fortsatta engagemang i SIM. Ert arbete – i forskning, museiverksamhet, föreningsliv och lokala initiativ – är avgörande för att industriarvet ska fortsätta vara en levande del av vårt samhälle. Jag ser fram emot att möta många av er under året, inte minst vid årsmötet i mars. Till dess vill jag önska er alla en fin vårvinter och en god fortsättning på året.

Roine Viklund

Kallelse till årsmöte

Tekniska museet, 19 mars

kl. 18:00 – 20:00

Handlingar skickas inför mötet

Program

- 18:00 Välkomna
- 18:10 Årets industriarvspublikation
- 18:15 Litium Eva Krutmeijer
- 18:45 Fika
- 19:00 Årsmöte
- 19:30 Visning av Bergshistoriska samlingen

TEKNISKA

National Museum
Science and Technology

Årets industriarvspublikation 2025

Litium av Eva Krutmeijer

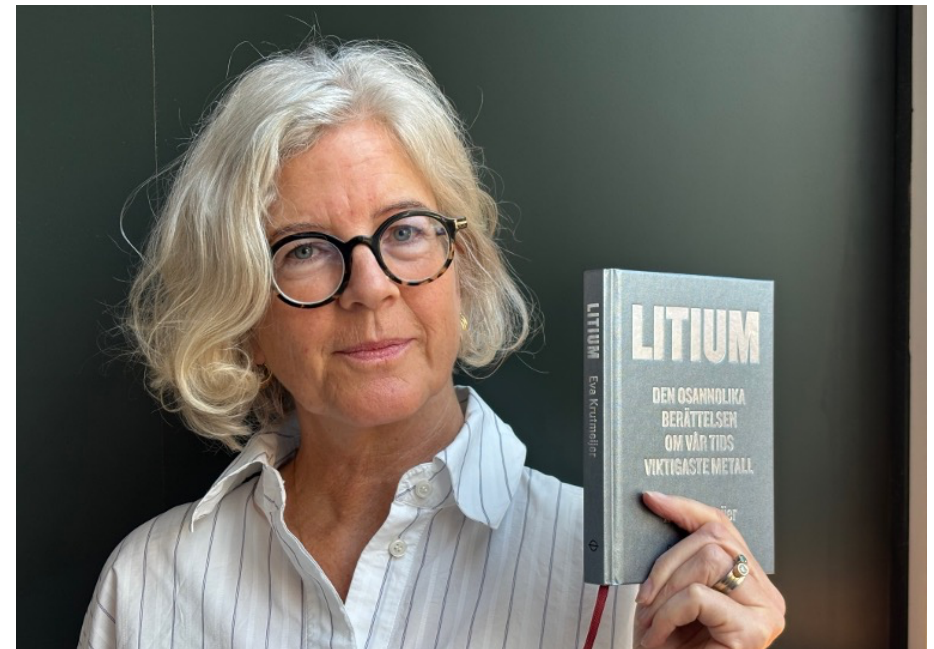

Svenska industriminnesföreningen har tilldelat utmärkelsen Årets industriarvspublikation 2025 till Eva Krutmeijer för boken Litium – den osannolika berättelsen om vår tids viktigaste metall. Det är en bok som på ett tydligt och engagerande sätt visar hur ett grundämne, upptäckt i en svensk gruvmiljö, kommit att spela en avgörande roll i dagens globala samhälle.

Berättelsen tar sin början på Utö i Stockholms skärgård, där litium först identifierades i mineralform. Därifrån följer Krutmeijer metallens väg genom historien – från vetenskaplig upptäckt till medicinsk användning och vidare till dagens centrala roll i batteriteknik och elektrifiering. Litium är idag en avgörande resurs för mobiltelefoner,

elfordon och energilagring, och därmed en nyckelkomponent i klimatomställningen.

Boken visar samtidigt att litium inte bara är en teknisk resurs utan också en politisk och ekonomisk faktor. I takt med att världen ställer om energisystemen har litium blivit en strategisk råvara, ibland beskriven som ”den nya oljan”, och en viktig del av den globala konkurrensen om resurser och teknologiskt inflytande.

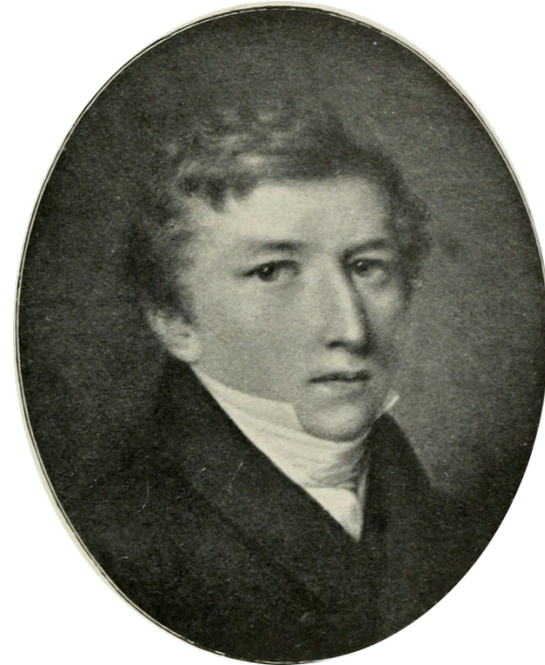
En av bokens stora styrkor är hur den knyter samman det lokala och det globala. Från en svensk mineralfyndighet

växer en berättelse om forskning, industri, medicin och geopolitik. Krutmeijer visar hur litium inte bara möjliggör modern batteriteknik utan också används inom psykiatri som ett livräddande läkemedel, samtidigt som utvinningen väcker frågor om miljö, markanvändning och hållbar utveckling.

Genom ett tillgängligt och berättande språk gör Litium komplex industrihistoria begriplig och relevant för en bred publik. Boken visar tydligt hur industriarvet inte enbart handlar om det förflutna, utan också om de resurser, teknologier och samhällsval som formar vår samtid och vår framtid. Den illustrerar hur en metall kan knyta samman vetenskap, industri och samhällsutveckling över tid och rum.

Med Litium har Eva Krutmeijer skapat en publikation som på ett föredömligt sätt förenar historiskt djup med samtidens mest angelägna frågor. Boken är ett viktigt bidrag till förståelsen av industrins roll i den globala omställningen och ett värdigt exempel på den kunskap och förmedling som utmärkelsen Årets industriarvspublikation vill lyfta fram.

Priset delas ut den 19 mars i samband med Svenska industriminnesföreningens årsmöte som hålls på Tekniska museet.

Johan August Arfwedson (1792 – 1841).

Källa: Wikipedia

Litium – grundämne nr 3.

Mineralet petalit ($\text{LiAlSi}_4\text{O}_{10}$) upptäcktes år 1800 av den brasilianske kemisten och statsmannen José Bonifácio de Andrada e Silva i en gruva på ön Utö i Sverige. I petalit finns Litium, och det var först 1817, när Johan August Arfwedson arbetade i kemisten Jöns Jakob Berzelius laboratorium, som han vid analys av petalitmalm upptäckte förekomsten av ett nytt grundämne. Detta ämne bildade föreningar som liknade dem hos natrium och kalium, men dess karbonat och hydroxid var mindre lösliga i vatten och mindre alkaliska.

Berzelius gav det alkaliska materialet namnet "lithion" eller "lithina", från det grekiska ordet lithos, som betyder "sten", för att markera att det upptäckts i ett fast mineral – till skillnad från kalium, som upptäckts i växtaska, och natrium, som var känt bland annat genom sin förekomst i blod. Det nya grundämnet fick namnet litium.

Arfwedson visade senare att samma grundämne också fanns i mineralen spodumen och lepidolit. År 1818 var Christian Gmelin den förste att observera att litiumsalter ger en klart röd färg i en låga. Varken Arfwedson eller Gmelin lyckades dock isolera det rena grundämnet ur dess salter.

Det var först 1821 som William Thomas Brande lyckades isolera litium genom elektrolys av litiumoxid, en metod som tidigare hade använts av Humphry Davy för att isolera kalium och natrium. Brande beskrev också flera rena litiumsalter, såsom litiumklorid, och uppskattade litiums atomvikt till cirka 9,8 g/mol (det moderna värdet är cirka 6,94 g/mol).

Ett nyss avskuret prov av litium, där vissa oxider redan har bildats. Foto: Wikipedia

År 1855 lyckades Robert Bunsen och Augustus Matthiessen framställa större mängder litium genom elektrolys av litiumklorid. Denna metod banade väg för industriell produktion, som inleddes 1923 av det tyska företaget Metallgesellschaft AG, vilket producerade litium genom elektrolys av en smält blandning av litiumklorid och kaliumklorid.

Litium - egenskaper, användning och produktion

Litium är en mjuk, silvervit alkalimetall och det lättaste av alla metaller. Den är mycket reaktiv och har hög energitäthet, vilket gör den idealisk för energilagring.

Litium används främst i litiumjonbatterier för mobiltelefoner, datorer, elbilar och energilagringssystem. Det används också som läkemedel vid bipolär sjukdom samt inom glas, keramik och smörjmedel. Litium är en nyckelresurs i den globala energiomställningen.

Den globala produktionen uppgår till ca 200 000 ton litium per år. De största producentländerna är Australien, Chile, Kina och Argentina. Världens största litiumgruva är Greenbushes i Australien, medan Salar de Atacama i Chile är en av de största källorna för litium från saltsjöar.

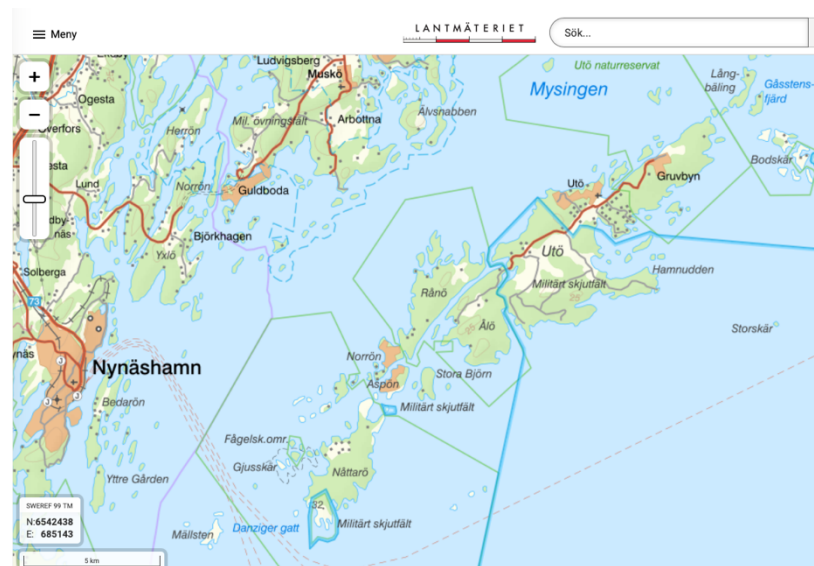
Greenbushesgruvan i Västra Australien är världens största litiumgruva i berg. Foto: Wikipedia

Industriminne i fokus:

Utö – gruvön där järnets och litiums historia möts

Långt ute i Stockholms södra skärgård vid Nynäshamn ligger Utö, en ö som idag förknippas med natur, bad och stillhet, men som under flera århundraden var en av Sveriges viktigaste gruvplatser. Under markytan finns spåren av en verksamhet som sträcker sig tillbaka till medeltiden och som kom att få betydelse långt utanför skärgårdens horisont. Utö är inte bara en av landets äldsta järnmalmgruvor, utan också en plats där flera nya mineral upptäcktes och där ett av vår tids viktigaste grundämnen – litium – först identifierades.

Gruvdriften på Utö kan ha inletts redan under 1100-talet, även om de första säkra skriftliga källorna är från 1500-talet. Då hade kronan börjat intressera sig för öns järnmalm, som var en viktig resurs i det framväxande svenska riket. Under stormaktstiden på 1600-talet blev järnet en av Sveriges viktigaste exportvaror, och gruvorna på Utö var en del av detta större ekonomiska och tekniska system. Här bröts järnmalm som sedan skeppades vidare till bruk och hyttor, där den förädlades till järn för verktyg, byggnader och vapen. Gruvorna blev allt djupare och mer avancerade, och verksamheten krävde både tekniskt kunnande och hårt fysiskt arbete.

Karta över Utö, Lantmäteriet.

Runt gruvorna växte ett helt samhälle fram. Grubbyn fylldes av gruvarbetare, deras familjer och de funktioner som krävdes för att hålla verksamheten igång. Arbetsdagen var lång och arbetet tungt, och gruvarbetarna arbetade i mörka, fuktiga schakt där vatten, ras och dålig luft utgjorde ständiga faror. Samtidigt skapade gruvorna försörjning och en social gemenskap. Livet på Utö var nära knutet till berget och dess rikedomar.

Storgruvan och smedjan på Utö 1902. Foto: Okänd, Tekniska museet.

Gruvverksamheten påverkades också av de politiska konflikterna i Östersjöområdet. Under det ryska härjningståget i skärgården 1719 förstördes stora delar av bebyggelsen på Utö och gruvorna skadades svårt. Men verksamheten återupptogs och nådde sin största omfattning under 1700- och tidigt 1800-tal. Den största gruvan, Storgruvan, nådde ett djup på över 200 meter, vilket var anmärkningsvärt för sin tid. År 1804 bildades Utö Gruvbolag, som organiserade brytningen mer effektivt och industrialiserade verksamheten ytterligare.

Det var också under denna period som Utö blev en plats av stor betydelse för naturvetenskapen. År 1800 upptäcktes mineralet petalit i gruvorna. När detta mineral analyserades 1817 av Johan August Arfwedson i Jöns Jakob Berzelius laboratorium upptäcktes ett nytt grundämne: litium. Det fick sitt namn från det grekiska ordet lithos, som betyder sten, eftersom det upptäcktes i ett mineral snarare än i växt- eller djurmaterial. Upptäckten var en viktig milstolpe i kemins historia. Idag är litium en nyckelresurs i batterier, energilagring och modern elektronik, och därmed central för den globala energiomställningen.

Storgruvan, eller Nyköpingsgruvan, är den djupaste av Utös gruvor och sträcker sig ca 215 m ner i berget. Foto: Roine Viklund

Utö blev också känd bland mineraloger för sin ovanliga mineralrikedom. Här upptäcktes flera nya mineral, förutom petalit även lepidolit och spodumen, som alla innehåller litium. Även mineral som utöit och andra sällsynta bergartsmineral identifierades här. Dessa fynd gjorde Utö till en viktig plats för den framväxande vetenskapen mineralogi under 1700- och 1800-talen. Forskare och samlare från hela Europa intresserade sig för ön och dess geologi.

Varphög på Utö. Foto: Roine Viklund

Trots sin betydelse kunde gruvorna inte konkurrera med större och mer lättillgängliga fyndigheter på andra håll. Under senare delen av 1800-talet minskade lönsamheten, och 1879 upphörde järnmalmsbrytningen definitivt. Senare gjordes försök att återuppta verksamheten och att utvinna andra metaller, men dessa blev aldrig långvariga. Gruvorna övergavs, och verksamheten tystnade.

Idag är Utö gruvor en viktig del av Sveriges industriella kulturarv. De vattenfyllda schakten, varphögarna och de kvarvarande byggnaderna vittnar om en lång historia av arbete, teknisk utveckling och vetenskapliga upptäckter. Utö visar hur en plats som kan verka avlägsen och perifer i själva verket har varit en del av globala processer. Här bröts järn som bidrog till att bygga det svenska industrisamhället, och här upptäcktes litium – en metall som idag är avgörande för framtidens energisystem.

Malmvagn och Långgruvan. Foto: Roine Viklund

Varphög på Utö. Foto: Roine Viklund

Utö är därmed en plats där flera tidslager möts. Från medeltidens järnbrytning till modern kemi och dagens energiomställning sträcker sig en obruten berättelse om människans sökande efter naturens resurser. I berget på Utö finns inte bara spår av arbete, utan också av vetenskaplig nyfikenhet och upptäckter som fortfarande påverkar

världen. Idag är gruvorna på Utö en del av Sveriges industriella kulturarv.

De vattenfyllda schakten, varphögarna och de gamla byggnaderna vittnar om en tid då ön var en plats för hårt arbete, teknisk utveckling och vetenskapliga upptäckter. Utö visar hur även en avlägsen ö i skärgården kunde bli en del av större historiska processer. Här möts berättelser om järnets betydelse för det äldre industrisamhället och litiums roll i dagens teknologiska värld. Det är en plats där det förflutna fortfarande är närvarande, och där historien om människans arbete och nyfikenhet bokstavligen finns inskriven i berget.

*Spensgruvan har fått sitt namn för att den liknar en spene.
Foto: Roine Viklund*

Industriminnesföreningar i Sverige

Industrihistoriska föreningen i Västerås

Industrihistoriska föreningen i Västerås är en ideell förening som arbetar för att dokumentera, bevara och förmedla det industrihistoriska kulturarvet i Västerås med omnejd. Föreningen samlar material, berättelser, filmer och litteratur som speglar Västerås utveckling som en av Sveriges mest framträdande industristäder under 1900-talet. Genom sin webbplats kan besökare ta del av dessa berättelser, filmer på YouTube och publikationer som föreningen ger ut.

Föreningen bildades i slutet av 2005 och har sedan dess verkat för att synliggöra industrihistoria genom utgivning av böcker, produktion av filmer och genom intervjuer med personer som har industrihistoriskt viktiga erfarenheter att dela. Den första hemsidan lanserades 2006, och sedan 2020 visas materialet på en modern och mobilanpassad plattform.

Industrihistoriska föreningen arrangerar också studiebesök, seminarier och medlemsaktiviteter där intresserade kan mötas för att lära sig mer om industrins roll i Västeråstraktens samhällsutveckling. Föreningens logotyp är inspirerad av det klassiska Turbinhuset i Västerås och

verksamheten är ansluten till både Västmanlands Hembygdsförbund och Sveriges Hembygdsförbund.

Årsmöte och inbjudan till boksläpp: Aseas tågepok – en framgångssaga som försvann.

Industrihistoriska föreningen har årsmöte onsdagen den 18 mars kl. 17:00 i Länsmuséets hörsal, Karlsgatan 2.

Hemsida: <https://www.hembygd.se/industristaden>

Turbinhuset i Västerås, Foto Wikipedia

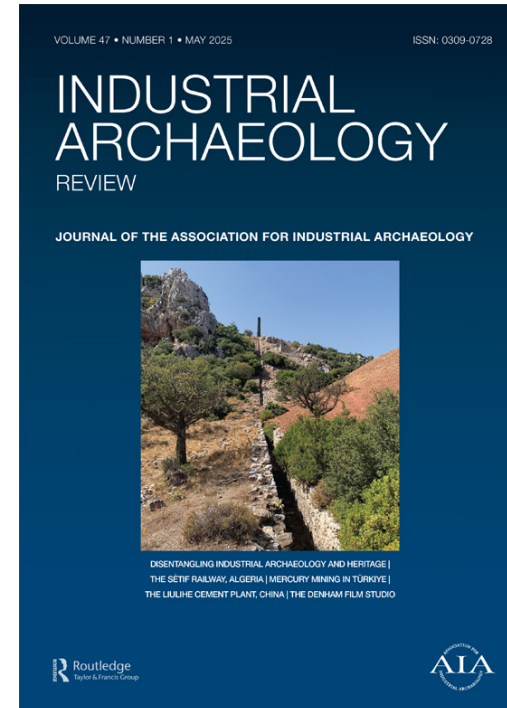
Medlemstidning.

Då tidskriften *Fabrig og Bolig* nu lagts ner har vi i styrelsen försökt hitta ett fullgott alternativ att ge alla medlemmar. Vi har valt att i år dela ut *Industrial Archaeology Review*. Denna tidskrift trycks nu i mars, så kom ihåg att betala medlemsavgiften så du får del av denna ypperliga tidskrift. Den kommer att skickas ut så fort den tryckta upplagan kommit oss tillhanda, förhoppningsvis i april.

Här är lite info om tidskriften:

Industrial Archaeology Review är en tidskrift som grundades av The Association for Industrial Archaeology 1976. Den fokuserar på bevarade bevis på industriell verksamhet. Tidskriften har en tonvikt på de praktiska aspekterna av ett ämne där fältarbete spelar en viktig roll, inklusive registrering, kartläggning, utgrävning, tolkning, bevarande och skyddslagstiftning. Det är en expertgranskad vetenskaplig tidskrift, men den strävar efter att uppmuntra bidrag från både amatörer och yrkesverksamma att informera om aktuell utveckling inom ämnet.

Historiskt sett har mycket av materialet samlats in från de brittiska öarna, men på senare tid inkluderar tidskriften fler internationella artiklar i sin bevakning av ämnet och presenterar material av relevans för de som är engagerade i industriarkeologi över hela världen.

Medlemsavgift 2026

Medlemsavgiften för enskild medlem är 200 SEK och 450 SEK för institutionsmedlem. Avgiften gäller kalenderår.

Du kan betala via:

Plus-giro-konto: 77 02 42-6

SWISH 123 655 61 38

Glöm inte att ange namn, adress och epost.

Betala med Swish

123-655 61 38

SIM